

Inledning

Wachmann Hamann är i historien en anonym person, vi känner inte till hans förnamn och vet inte heller någonting om hans bakgrund eller öde. Vad vi vet är att han söndagen den 22 april 1945 stod som vakt utanför en adress som kom att gå till historien som ett terrorns näste, Prinz-Albrecht-Straße 8 i Berlin. Byggnaderna hade en gång i tiden inhyst en skola i industridesign, men sedan tolv år tillbaka inhyste de något helt annat, den fruktade hemliga statspolisen, Gestapo. Under dessa tolv år hade tortyr och massmord i hela Europa styrts från denna adress. I källaren hade politiska fångar förhörts och många öden hade här bestämts. I kontoren ovanför hade samtidigt uniformsklädda byråkrater skickat ut direktiv till Europas alla hörn, direktiv som kom att innebära lidande och som inneburit slutet för många människors liv. Dessa uniformsklädda byråkrater hade på samma sätt tagit emot rapporter i form av siffror visande antalet fängslade, deporterade och avrättade, denna sistnämnda kategori med betydligt större siffror än de andra två.

Vad wachmann Hamann tänkte på denna dag vet vi inte, om detta kan vi bara spekulera. Kanske kände han viss oro inför framtiden, läget såg inte ljust ut för honom och Berlins övriga befolkning. I över fem år hade man utkämpat ett krig som snart skulle vara till enda, dock inte med den utgång man i Tyskland hoppats på. Berlin bombades både dag som natt och den sovjetiska Röda armén hade två dagar tidigare påbörjat slaget om staden, det tyska nederlaget var oundvikligt. Byggnaden Hamann vaktade var sargad och sliten, redan i februari hade den fått ta emot en ordentlig fullträff. Kontorspersonalen var så gott som helt evakuerad men fortfarande pågick Gestapos verksamhet från andra orter. Klockan 20:00 gick Hamann in i vaktbyggnaden och tog fram vaktboken¹, han skrev i den in sitt namn, detta kom att bli den sista noteringen. Han lämnade därefter sin post och vandrade ut i Berlin, vad som hände med honom efter detta är okänt, kanske dog han under slaget om Berlin, kanske överlevde han kriget.

Byggnaden som wachmann Hamann lämnade denna kväll i april 1945 hade under tolv år representerat nazismens terror mot den egna befolkningen, eller rättare sagt, mot den del av befolkningen som på något sätt motsatte sig landets nazistiska styre. Gestapo och dess huvudkontor på Prinz-Albrecht-Straße kom likaså efter kriget att få representera nazismens terror, inte minst kom de efterföljande rättsprocesserna att likställa Gestapo med nazismens terror. Den bild som målats upp efter kriget är ett effektivt Gestapo som slog hårt och

---

¹ Sonderarchiv Moskau, 500-3-42: Wachbuch des RSHA.

skoningslöst mot alla av nazismens motståndare. Ett Gestapo som kontrollerade vad varje medborgare tänkte och sa och där fanatiska nazister känslolokalt beordrade avrättningar och tortyr. Detta med Hitler och Himmler i toppen vilkas order blint lyddes och följdes. Denna stereotypa bild har heller inte gjorts mindre synlig av efterkrigstidens hollywoodprodukter.

Bilden av den tyska säkerhetsorganisationen som målats upp är inget annat än falsk, i bästa fall kan den ses som en förenkling av en oerhört komplex organisation. Den hemliga statspolisen, Gestapo, var enbart en del i en betydligt större organisation och Prinz-Albrecht-Straße var bara en av många adresser varifrån terror och mord styrdes. Utan tvekan var Gestapo den största organisationen om man ser till antalet anställda medarbetare, i en rapport daterad den 1 januari 1944 uppges Gestapo bestå av 31 374 medarbetare². Trots detta, vilket ska visas längre fram, var Gestapo en organisation som på många håll inte klarade av sina uppgifter på grund av ständig underbemanning. Det var inte heller alltid Gestapo som ensamt agerade mot nazismens motståndare. I ovan nämnda rapport nämns även säkerhetstjänsten (SD) med 6 482 och kriminalpolisen (Kripo) med 12 792 medarbetare. Dessa båda ingick i samma organisationsstruktur som Gestapo och hade även de blodiga händer. Några som däremot inte ingick inom denna organisationsstruktur, men som ändå kom att utföra Gestapos arbete var ordningspolisen (Orpo) samt en rad olika polisiära och militära förband. Även dessa låg under kontroll av SS och hade i många sammanhang ett nära samarbete med Gestapo, Kripo och SD. Ett exempel är upproret i Warszawa getto³ där de tyska förbanden var en blandning av ordnings- och säkerhetspolis (Gestapo och Kripo), Waffen-SS, Wehrmacht samt värvade sovjetiska krigsfångar, så kallade *Trawnikimänner*. Ett annat exempel, som ingående kommer att skildras längre fram, är de insatsgrupper som härjade i fotspåren av den tyska armén. Även inom dessa var manskapet en blandning av ordnings- och kriminalpolis, Gestapomän, Waffen-SS-soldater och personer från säkerhetstjänsten.

Inte heller den stereotypa bilden av Gestapomannen som fanatisk och brutal nazist är alltid sanningsenlig. Visst fanns dessa fanatiker inom organisationen, men likaså fanns deras raka motsatser, exempel på båda fallen finns det gott om. Majoriteten av personalen bör dock ha befunnit sig mellan dessa två kategorier och varit *helt vanliga män*⁴.

---

² Browder, Georg C. (1983): The numerical Strength of the Sicherheitsdienst des RFSS. *Historical Social Research*, 28, sid 37.

³ Gettoupproret varade mellan den 19 april och 16 maj 1943.

⁴ *Helt vanliga män* är titeln på Christopher R. Browning's bok om reservbataljon 101. Bataljonen tillhörde ordningspolisen och bestod av inkallade män som ansågs för gamla för fronttjänst. Under 16 månader 1942 och 1943 avrättade bataljonen 38 000 judar och ytterliggare 45 000 skickades till förintelselägrat Treblinka.

Längst upp i säkerhetsorganisations styre fanns dock mycket riktigt chefen för SS och den tyska polisen Heinrich Himmler. Han svarade direkt inför Adolf Hitler men kunde inte kontrollera varje del av sin organisation eller varje operation som den genomförde. Inte ens med hjälp av sin omfattande stab kunde organisationen till fullo överskådas och kontrolleras. Det var också en organisation där interna strider och olika intressen mellan olika chefer skapade splittring och oenighet vilket påverkade organisationens effektivitet. På håll lades mer energi på att leta upp graverande material om konkurrerande avdelningschefer än på att genomföra sina verkliga arbetsuppgifter. En oklar fördelning av arbetsområdena där olika avdelningar arbetade med snarlika uppgifter minskade inte problemen. Inte helt sällan kom olika avdelningar att krocka med andra avdelningar som arbetade med samma fall, detta inte enbart med avdelningar inom den gemensamma organisationen utan även med avdelningar utanför denna. Ett sådant problemområde var utrikesspionaget där både Gestapo och säkerhetstjänsten konkurrerade. Att lösa konflikter mellan Gestapo och säkerhetstjänsten i sådana fall var dock en lättare uppgift, värre var det när krockar uppstod med den militära underrättelsetjänsten, Abwehr. Exempel på konflikter och hur dessa löstes kommer att redovisas.

Trots underbemanning, oändlig byråkrati och interna konflikter kom säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten att stå för en ofattbar terror under åren 1933-1945, en terror som redan på 1930-talet ledde till mord vilket på 1940-talet kom att utvecklas till massmord. Gestapos råskinn som härjade i städerna efter Hitlers maktövertagande 1933 terroriserade och mördade enskilda individer vilket är illa nog. Det kom emellertid att med åren bli betydligt värre och när säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten sände sina insatsgrupper till östfronten 1941 var det hela folkgrupper som på direkt order skulle mördas. Denna uppgift genomfördes med statistisk noggrannhet och varje enskild individ som mördades redovisades för RSHA i Berlin. Även i Västeuropa kom säkerhetspolisen att ligga bakom tortyr och mord, de som överlevde tortyren under förhör och fångenskap skickades till koncentrationsläger och med detta en i många fall säker död.

Säkerhetspolisens och säkerhetstjänstens arbete var dock inte enbart tortyr och mord, under åren genomfördes även en rad spektakulära operationer både på det utrikespolitiska och militära planet. Kidnappning, förfalskning och infiltration var metoder som med framgång användes utanför Tysklands gränser både före och under kriget. Kidnappningen av två brittiska underrättelseagenter i Nederländerna november 1939 var en av de operationer som kom att gå till historien, likaså de förfalskade brittiska pund som skulle krossa Storbritanniens ekonomi. Den mest omfattande operationen, känd under kodnamnet Zeppelin, förblev till stor del okänd och kunde först på 1990-talet, efter Sovjetunionens

fall, få sin historia skriven. Hur mycket som än idag förblivit okänt och oskrivet kan man bara spekulera i, vi kan bara konstatera att det fortfarande dyker upp nytt material som ger nya uppgifter om RSHA vilket i sin tur ger helt nya infallsvinklar.

Någon komplett genomgång av hela den tyska säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten under Himmlers styre har aldrig gjorts och det är osäkert om ett sådant projekt ens är möjligt att genomföra. Organisationen var inte enbart stor gällande antalet avdelningar och antalet anställda, den var även oerhört komplex med många fristående avdelningar med oklar ledning. Att organisationen flera gånger under sin existens kom att byta skepnad och struktur gör inte saken lättare.

De arkivkällor som idag finns att tillgå finns till stor del vid det tyska Bunderarchiv i Koblenz där de delar av rikssäkerhetsbyråns (RSHA) arkiv som överlevde kriget finns bevarade. Oerhört mycket dokument och arkiv förstördes eller spreds ut i krigsslutet och det är idag ett pussel att försöka hitta och rekonstruera det ursprungliga materialet. Vid Bundesarchiv försöker man idag leta upp de delar som saknas och som överlevt i andra arkiv runt om i världen. Ett större material som lämnats över till Bundesarchiv är de hundratusentals dokument som beslagtogs av de allierade efter kriget. Detta material fanns under många år enbart vid National Archives (NARA) i Washington men har nu kopierats och lämnats över till Bundesarchiv⁵. På samma sätt hamnade mycket material i Sovjetunionen och i arkiven i bland annat Moskva, Prag och Warszawa. Detta material blev tillgängligt först på 1990-talet och är idag delvis offentligt⁶. För att komplettera luckorna i det tyska originalmaterialet finns även de allierades arkivkällor att tillgå. De allierade säkerhets- och underrättelsetjänsterna hade i många fall mycket bra kontroll över sina tyska motsvarigheter och det upprättades rapporter om dess organisation och personal både under och efter kriget. Inte att förglömma är de förhör som gjordes efter kriget med den tyska säkerhetspolisens och säkerhetstjänstens personal. Förutom vid National Archives i Washington finns sådant källmaterial att finna hos The National Archives i Storbritannien.

Någon kvalitativ litteratur i ämnet har aldrig getts ut om ämnet på svenska och det är istället i länder såsom Tyskland, USA och Norge som man får leta

---

⁵ Det av allierade beslagtagna materialet finns idag både hos Bundesarchiv och National Archives. Detta underlättar oerhört för personer som studerar den tyska säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten då det vid Bundesarchiv i många fall råder sekretess. Medan material från Bundesarchiv i många fall måste sekretessprövas innan det lämnas ut görs ingen sådan kontroll vid National Archives, det är där helt offentligt.

⁶ I Moskva finns materialet från den tyska säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten vid det så kallade Sonderarchiv Moskau.

efter sådan litteratur. En stor insatts för att skildra rikssäkerhetsbyråns personal och till viss del organisation har gjorts av professor Michael Wildt vid universitetet i Hamburg. Särskilt bör här nämnas Wildts bok *Generation des Unbedingten* som på nära 1 000 behandlar RSHA, allt på tung akademisk tyska. I USA hittar vi professor emeritus George C. Browder som i sina böcker *Hitler's Enforcers: The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution* samt *Foundations of the Nazi Police State: The Formation of Sipo and SD* på ett mycket grundligt sätt skildrar den tyska säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten. Bland litteratur om den tyska säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten i ockuperade länder bör professor Tore Pryser vid högskolan i Lillehammer nämnas. I sin bok *Hitlers hemmelige agenter: tysk etterretning i Norge 1939-1945* behandlar Pryser det ockuperade Norge och den tyska säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten i landet. På samma sätt har Dr. Ruth Bettina Birn i Kanada på ett detaljerat sätt skildrat säkerhetspolisens organisation och verksamhet i Estland i boken *Die Sicherheitspolizei in Estland 1941-1944*.

Ovanstående författare och böcker är dock endast några få exempel på litteratur av mycket hög kvalitet inom detta ämne. Det finns självklart många andra författare som skrivit bra litteratur inom olika delar av ämnet och för en bättre genomgång av den befintliga litteraturen rekommenderas källförteckningen längst bak i denna bok.

En tredje källa är intervjuer med de personer som arbetade inom olika nivåer av den tyska säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten. Idag, 64 år efter krigsslutet, är det självklart väldigt få av dessa personer som fortfarande finns kvar i livet, ännu färre finns det som vill berätta om sina upplevelser. Flera av de högre cheferna dog under kriget eller begick självmord när nederlaget var ett faktum. Av de högre chefer som överlevde var majoriteten avlidna innan 1990-talet. Här finns dock intervjuer gjorda av andra att tillgå vilka har lästs igenom. Bland personal på lägre nivå har dock personer i livet hittats och intervjuer gjorts. Bland dessa bör svensken Tor Samuelsson som tjänstgjorde vid säkerhetstjänsten i Norge särskilt nämnas. Martin Månsson hade vid flera tillfällen under 1990- och 2000-talet samtal med Samuelsson om hans tid vid säkerhetstjänsten. Samuelsson berättade öppet och gav Månsson tillgång till allt befintligt material gällande detta. Även om Samuelsson hade en lägre befattning inom säkerhetstjänsten gav dessa samtal en mycket bra bild av organisation och verksamhet. Tor Samuelsson avled 2006 i Göteborg.